

MÉRGES VÍZEN A „MÉRGES HÍDJA”

Írott források és régi térképek szerint a Bonyhád város északi végében feltűnő Mérges folyó, Mérges Hídja /töltésen átvezető út és híd/, továbbá a Mérges híd dűlő a török utáni első újratelepülőket idézi. A folyó- és hídnév a múlt században elenyészett, a dűlőnevet századunkra a Härrschäftgärtle /Tolna megye földrajzi nevei, Akadémiai Kiadó, Bp., 1981., továbbiakban: TMFN, 77/413./ teljesen felváltotta. Bonyhád 1945 előtti sváb bírója -- elmondása szerint -- a hivatalos kataszteri névről csak akkor szerzett tudomást, amikor „beke-rült a községházára”. Az 1945 után új hazára találó bukovinai székelyek felújították a régi, hivatalos magyar nevet, s azóta ismét népi elnevezésként használják. A TMFN nem sokat téved: a név elenyészett, majd újjászületett.

Mérges nevű vizet ma senki sem ismer Bonyhádon. Most a NévtÉrt-ben REUTER CAMILLO felelevenítette WEIDLEIN JÁNOS régi feltevését az „eltűnt” Mérges folyóról: hogy ti. azonos lenne a Völgység fő vízfolyásával, a Völgységi patakkal /népi névén: a Határárokkal/. A kárászi határ 1325. évi „Mergespotoka” megerősíteni látszik e feltevésüket. A WEIDLEINTől vett idézet /Száz. LXIX., 1935. 668./ annyiban tartalmaz tévedést, hogy csak a mai Mérges híd dűlő fekszik a Határárok völgyében. A régi térképekről pontosan ismert Mérges híd/ja a Csöcskepuszta - Majos, illetve a Mucsfa - Apar - Hant felől jövő völgyek torkolatát zárja le.

Márpedig a Mérges vizének a Mérges Hídja alatt kellett elfolynia!

Mindkét feltevés PESTHY FRIGYES kéziratos Helynévtárára megy vissza. Ezt használta WEIDLEIN is a „Századok” idézett helyén, a Neue Heimatblätter 1938-as évfolyamában, illetve cikkeinek újabb, gyűjteményes kötetében. /WEIDLEIN, JOHANN: Regulierung der Gewässer in den Komitaten Tolnau und Branau im 18. Jahrhundert. In: WEIDLEIN, JOHANN: Die Schwäbische

Türkei. München, 1967., I. 227--234. A Mérgeről lásd 231. p. lábjegyzet! / PESTHY kézirat szövege időközben nyomtatásban is megjelent. / GAÁL ATTILA--KŐHEGYI MIHÁLY: Tolna megye Pesthy Frigyes helynévtárában, I. A szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum évkönyve, 1971--1972., Bonyhád mezőváros a 305--307. p. / Keletkezése tanulságos. Jagitz Károly bonyhádi jegyző 1864-ben félreértette Pesty szándékát. Nem gyűjtött dűlőneveket, hanem elment a Perczel-családhoz, és levéltárunkban kivonatolta a változó helységneveket, 1559-től 1743-ig. A kis írás végén mellékesnek szánt megjegyzést tesz: ....A Község határában különösen a Szerdahelyi vonalon a fennemlített okmányok egyike 1733-ik évből bizonyos mérger /!/ nevű folyót említ, de ez a történet lecsapolások által teljesen s annyira elenyészett, hogy annak medrét sem képes a mostani kor emlékezetbe hozhatni; ezen egy megemlékezésen túl Bonyhád... mi nevezetességet sem foglal magában." / GAÁL ATTILA--KŐHEGYI MIHÁLY: i.m. 307. /

Nézzük meg az eredetit! A kérdéses okmány ma is megvan a Tolna megyei Levéltár elkülönített családi iratanyagában. / KÁRPÁTI ANDRÁSNE levéltárosnak mondok köszönetet a kutatás során nyújtott segítségért. / Bárá Schilson, Bonyhád egyik ura 1733-ban a következő, erősen í-ző nyelvjárásban fogalmazott megállapodást kötötte Gyorsok Jánossal:

„In aláb megh irt adok tutara minőknek az kiknek illyik az Contractualis Levelem rendiben, Hogy Szerdehelyi Malmot, amely mírgos vize hajtya, engötem és attam Gyorsok Jánosnak Száz rinos forintokon idest f 100 Malomhoz tartozando rittel illyen Conditióval

1. Engodem niki iten faluban házikot maganak ipitten és Malumtul tartozik az Uraságh reszire minden Esztendüre florenos hat fizetnyi. Hapenig vetist tiszten az Urasagnak kilencedel tartozik.
2. Az Miltoságos Uraságh riszire az Mikor kivan-tatny fogh az Őrlői masit akoron fire tenyi tartozik az mint is egyegyul tsak Miltosagos Feöldes Uraságtul fogh deportalni.

3. Amidun eő vagy Successori az Malmot el akar-
nak adnyi elsőbenis az Miltosagos Urasagot tar-
toznak megh imadnyi... az fölül irt Miltoságos
Uraságh megh nem akarna tartanyi... igenis
Szabadon eladhassak.

4. Mirgos higya mellyet tütist fogh tartanyi,
amit eölübenyi Molnár tartotta, az Malomtul tar-
tozik a vizet Fajnor Árkába egyenessen be vinyi
hogy az visz a ritságra ne rontson."

/Tolna megyei Levéltár, Szekszárd, Perczel csa-
lád iratai. Okmányok, 73. sz., továbbiakban:

Tm. L. P. Okm./

Egyetlen falun és utcán belül két Bonyhád volt ekkor:
Magyar-Bonyhád és Némét-Bonyhád. A határ az újratelepült
Bonyhád és a pusztán maradt Fülöp-Szerdahel határát foglal-
ta magába. Két földesura volt, ami további belső határokat,
határvonalakat eredményezett. A báró Schilson János és Kun
Ferenc között a Kéthelyi-féle örökség ügyében kötött egyez-
ség 1729. szeptember 26-án -- amikor Bonyhádot szabályosan
kétfelé osztották -- következőket írja: a báróé maradnak
azok a részek, melyeket sógorától és sógornőjétől pénzen vett,
így -- többek között -- három malom, „mellyek közül kettő a
Bonyhádi egy pedig a Szerdahelyi pusztában vagyon”. /Tm. L.
P. Okm., V/68./

A régi szerdahelyi határ területéről ma hét malmot ismer-
ünk /TMFN: 77/308, 77/318, 77/356, 77/374, 77/375, 77/416,
77/405./ Melyik volt ezek közül az első?

Bonyhád legkorábbi, 1746-os térképe segíti a választást.
/Tm. L. Térképtár, T:20./ Csakhogy ez négy malmot jelöl: ket-
tőt Bonyhád mellett, kettőt pedig a szerdahelyi puszta hatá-
rában. Az azonosításból kitűnik, hogy Szerdahely északabbra
fekvő malma a mai Jung malom /Rótmil, két melom egy tető
alatt/, délnek haladva következik a mai Susztermil, majd
Bonyhád északi végében a mai Réder-malom. /Azonosíthatók:
TMFN: 77/374., 77/416., 77/10./ A negyedik ma egy Széchenyi

téri ház udvarában fekvő öreg lakóház, a hajdani malomépület. A népi emlékezet Kosvic-mil-ként tartja számon. /SOLYMÁR IMRE: A bonyhádi utcanevek története. In: KOLTA LÁSZLO szerk.: Bonyhád a 18--20. században, 1975., 148./

1746-os térképünk két erős töltést jelöl a környező mocsarakon. Bonyhádtól északra a Mérgecs hida felirattal, ezen vezet keresztül a Székesfehérvárról Pécsnek tartó országút. /Erre nézve: Tm. L. Térképtár, T:23./ A másik töltés keresztben zárja le a bonyhádi völgyet. Ez utóbbin halad át ma is a közút, a Zrínyi utca a Szent János hid-dal. A korabeli térképen neve nincs. Mégis, fontos tájékoztatósi pontunk. Balog Ferenc 1769-es vallomásából a következőket tudjuk meg: "...az Mérés után, azon nagy hidon belől pedig a Két árok köze mindenütt Kliegl Uramnak méretett, Perczel pedig azután ott lévő jó darab rétet hatalmasan magának el vont, nem különben a Fajnor Malmán belől egy darab rétet és azon Malmon tulis egy darab sarkot úgy a' mérgecs hidján tul a Kender földek alatt az két árok között lévő rétet Kliegl Uramnak mérte az Incseger, Perczel Uram pedig azután hatalommal el vette..." /Tm. L. P. Okm., 165./ A vallomástevő -- gondolatban -- délről halad északra. Világossá válik, hogy a "nagy híd" a mai Szent János híd /TMFN 77/178./, a "két árok köze" a T:20-as jelzésű térképen látható sziget, Fajnor Malma a TMFN.77/10.-nek felel meg. Így jutunk el a Mérgecs hidá-hoz, attól nyugatra pedig valóban a Kender földek húzódtak. /TMFN 77/401./ A két árok közötti rétet pedig a Majos /Szecska/, illetve Apar felől lefutó patakok köze, az előbbinek közelében.

Melyik volt tehát a szerdahelyi malom, melyet a mirgocs vize hajtott? Erre nézve Bonyhád 1746-os térképe /Tm. L. Térképtár, T:20./ pontos választ ad. Fülöp-Szerdahel pusztá közepén nyugatról keletnek lejt a Kut-völgy. Ma: "Kutvih". /TMFN. 77/334./ Ahol kiér a bonyhádi völgybe, templom romjait jelzi. Ennyi maradt az elpusztult faluból! Közeliében malom, mely vizét a Mérgecs hida alatt, a mellékvölgyből kifolyó pataktól kapja. Jól látható az északra kanyarodó patakmeder, tőle nyugatra a dombok peremére futtatva halad a mesterséges malomárok /a

„mírgos” vizével/, keletre pedig a Völgységi patak. Ez utóbbinak korabeli nevét nem ismerjük. A szóban forgó malom tehát a ma is létező Jung-malom, régebbi nevén: Rót-mil. /TMFN.77/374./ Erről mondja egy ugyancsak 1746-ban kelt egyezség, hogy a Klieglieknek a szerdahelyi pusztán fél rész malmuk van, a másik felét Perczel József „amúgy is bírja”. Valamivel később arról szólnak, hogy a pusztát a „nyugotti részén folyó folyam miatti helyezettetésénél fogva” kell délről északnak kettéválasztani. Az osztozásnál csak a keleti félből a „vízig” terjedő szárazulat kerül a pervesztes Klieglieknek, a még keletebbre lévő „Nádas Motsáros berek mérnökilag felvéve nintsen.” /Tm. L. P. Okm. 132./

Csakhogy az 1746-os térkép feltüntet még egy malmot, ugyanazon vízen, egészen közel a Mérges hidához. Ezért van az, hogy az 1744. évi conscriptio Fülöpszerdahely puszta és Bonyhád malmait -- északról délnek haladva -- így szerepelteti: /1/ Szerdaheliensis, /2/ Mergesiensis, /3/ Ioannes Fajnor Bonyhad, /4/ Petrus Eberle, ibidem Tomás. /Tm. L. P. Okm. 144./ Ezzel a malomnév jegyzékkel sikerült tisztázni: az 1746-ban már a Perczelek birtokában lévő mérgesi malom a mai Suszter-mil-nek felel meg. /TMFN.77/416./ Kifejezetten a Mérges hídja közelében lévő malomról van szó pl. Pintér Jánosné Bemín Katalin 1736. évi boszorkányperében: „...halotta: hogy a mérges Hidgyai Malomban lévő Molnár Legin Felesighe ezen cselekedetben Társ lett volna...” /SCHRAMM FERENC: Magyarországi boszorkányperek. Akadémiai Kiadó, Bp., 1970. II. kötet, 473./ Ugyanitt: „mérgessi malom”. /475. p./

A híd fontos tájékozódási pont. Tucatnyi vallomásban szerepel pl. a Perczelek és Kliegliék közötti határperben, 1769 és 1770-ben. „Vallya meg a Tanú le tett hite után való é az: hogy az Mérges hidjának tájékán Nap nyugótrul Szerdahely, és Bonyhád közöt lévő mindenkori régi igaz határ mindenút az rét-ségnek közepén mégyen egész a Búdós Kutig, ugy hogy azon rét-ségnek fele Bonyhádhoz, fele pedig Szerdahelyhez maradjon? Nem de onnét pedig Fordulván azon Búdós Kuttul, az régi határ után ki nyári Nap nyugott, ésfeől szél között egész az hegy

tetőre azon utat meg tartván továbbis pedig a midőn azon út Szerdahely felé bé csavaródik, az bűdös kuttul [!/] föl vett igyenes Lineát meg tartván, az Várasdi határ utra az Mostanyi első hármos, ugy mint Varasdi, Csőszkei, és Szerdahelyi helytelen határon belül, mint egy 112 lépésre ereszkedvén Szerdahelyi földeket Napkeletre, Csőcskeit pedig Napnyugotra osztja?" /Tm. L., P. Okm. 165./

Meg kell még említsem Bonyhád egy „scarteticus régi Rajzá”-t. Ez is egyetlen utcát mutat. Feliratozása igen szűkszavú, annál feltűnőbb, hogy északi végén ott a felirat: Mérges Hidgya. 200--250 évvel ezelőtt a fontos utak másként struktúrálták a vidéket, mint ma. A hídon -- egy 1776-os térkép szerint /Tm. L., Térképtár, T:23./ -- a „Via Földváriensis” haladt át. Másik irányban pedig -- az 1746-os térkép szerint -- Pécsnek tartott. A 19. században MAGDA PÁL még mindig a megye három legfontosabb útja között tartja számon. /MAGDA PÁL: Magyarország és határőrző katonaság vidékének legújabb statisztikai és geographiai leírása. Pest, 1819. 291./ HAAS MIHÁLY pedig a Pécsről Pécsvárad, Nádasd, Bonyhád és Kölesden keresztül Pestre vivő útról szól. /HAAS MIHÁLY: Baranya. Emlékirat. Pécsset, 1845., 88./

Maradt még egy kérdés, a Kárászon feltűnő „Mérgespotoka”. REUTER CAMILLO Vadvíz /Wildwasser/ és a Mérges /mérges/ szemléleti azonossága számomra nem teljesen meggyőző. A Völgységben, az Észak-Mecsek völgyeiben több vadvíz, vadvizes terület létezett. Nagymányok határához tartozott pl. a Hidastól nyugatnak húzódó völgyben Vadvízpuszta. /BLANDL JOZSEF: Nagymányok község története. Kultúra Könyvkiadó, Pécs, 1935. 56--57./ Tolnában a vadvíz általában mint földrajzi köznévi ismert, 'tavasszal fölfakadó vizes terület'-ként. /TMFN. 1981., 46. p./

Természetesen lehet vad, megvaduló is egy-egy patak. A mérges jelző -- szerintem -- a vízmennyiség váratlan, szélsőséges ingadozását, ki-kitörését jelenti. Ez a mellékvölgyek nagy vízgyűjtőin, illetve a Mecsek északi vízválasztójától innen hóolvadás és felhőszakadások után gyakorta így van.

Ha már erről esik szó, megemlítek egy érdekes párhuzamot. KÁDÁR LÁSZLO professzor egyik írásában a Körös, Karas és Kárász vízneveket egyaránt egy ősi, indo-iráni /szanszkrit, hindi/ szótőből vezeti le, melynek jelentése 'dühös, ellenséges, izgatott'. E tulajdonság -- KÁDÁR szerint -- "... a katasztrófális árvizeket okozó, szélsőséges kisebb folyókat találóan jellemzi." /KÁDÁR LÁSZLO: A mi változó bolygónk, a Föld, I. rész. Hérodotosz földrajzi adatainak megbízhatósága és ősföldrajzi jelentőségük... Acta Geographica, Tomus XIV--XV., Debrecen, 1980., 132. és 250--251. p./ Honnan kapta nevét a két Kárász: az ún. Vízvölgy előtt fekvő Kárász falu a Mecsek lábainál, és Bogyiszló határában az elpusztult középkori Kárászi? Talán a kárász halfajrról, mely legjobban az árterületeket kedveli? /VÁRADY FERENC szerk.: Baranya múltja és jelenje. Pécsi irod. és könyvnyomdai Rt. 1897. I., 560./ No de a baranyai Kárász, „hol ily halak nem találhatók”? /HÖKE LAJOS: Tolnamegyei helyneveink magyarázatához. Tolnamegyei Közlöny, XIV. évf. 1886., 2. sz. 3. p./ Netán mégis személynévi eredetű? /Baranya megye földrajzi nevei, I., 154./

Bogyiszló Pesthy Frigyes-féle helynévanyagában olvashatunk egy meglepően pontos leírást: hogyan „viselkedett” a Duna éppen a Karasz-nak mondott helyen. "... A régi Karasz falu alatt szakad ki a Vajasból az úgy nevezett Karaszifok -- mely az ásott Dunából szakad, -- abból felszolgál a község alá, és bele szakad a község alatt levő holt Dunába: ezen fok több mellék ágokra terjedvénn, ezek segítségével számtalanszor döntötte már ezen Karászi fok a Dunának -- ásott Dunának -- legkisebb árjával is e községet a legsiralmasabb helyzetbe -- eről borította el legkisebb nyári áradások a Falu nagy részét, minden terményét, élelmét, és minden reményét." /KUCZY KÁROLY: A Kalocsa környéki földrajzi nevek vizsgálata. Kalocsa, 1980., 100--101./

Tény az, hogy vannak és voltak „mérges” vizek. Ezek közé tartozott a Bonyhád melletti Mérges és a kárászi Mérgespotoka.

SOLYMÁR IMRE